

BURSA'DAN ALTAYLAR'A KALIN ve ALTAYLARDA DÜĞÜN

Ekrem Hayri Peker

Özet

Anadolu'dan Türkistan coğrafyasına kadar türkülerimizden düğünlerimize kadar birçok benzerlikler buluruz. "Zühram gelmedi" Türküsü Türkiye'de çeşitli yörelerde olduğu gibi Özbekistan'da söylenir. Düğünlerimizdeki başlık (Kalın) adeti gibi bir çok adetlerimizde ortaktır.

Anahtar kelimeler: Kalın, Düğün, Altay

Abstract

From Anatolia to Turkestan geography, we find many similarities from our Turks to our weddings. "I did not come Zühra" Song said in Uzbekistan as well as in various regions of Turkey. Many of our customs are common, such as the bride price (dowry payment) in our weddings.

Key words: bride price (dowry payment), Wedding, Altai

Giriş

Bazen bir kelime, okuduğumuz şiirin bir mısrası, dinlediğiniz şarkının, türkünün nağmeleri sizi uzaklara alıp götürür. Bir dostumu ziyaret için ofisine gittiğim. Dostumun toplantıdan çıkmasını bekler iken, arkadaşı ile sohbet ediyordum. Bu esnada çalan radyodan bir türkü sesi yükseldi "**ZÜHRAM GELMEDİ**". Sordum, dinlediği bu türkü Kars yöresine aitmiş. Sevdalısı olduğuna, kavuşmayı beklediğine yakılmış bir türkü. "Türküde seni ne etkiledi sorarsanız" Türkistan'a kadar uzanan bir yolculuğa çıkartırım sizi.

Uzun bir süre kaldığım Özbekistan'da çok sevilen ve söylenen bir türküyü dinlediğim. Orada kelimeler bizde olduğu gibi inceltilmemişti. "**ZUHRAM GELMEDİ**" diye söyleniyordu. Âşık sevgilisine sesleniyor, tüm tanıdıkları sayıyor onların geldiğini söylüyor ve ardından ekliyordu, "**Bir tek sen gelmedin**". İki türkünün sözlerini, aradan geçen yüzyıllar, değişen coğrafyalar değiştirmiş ama öz hep aynı kalmış. Belli ki aynı ocağın gelmişler. Sözcükler, adetler, türküler aradaki bağların hala kopmadığını gösteriyor. Zuhra ismini gökteki Venüs'e vermiş Ortadoğu halkları. Adına tapınaklar kurmuşlar. Antik Yunan da aşk ve güzellik tanrısı Afrodit olmuş. Roma İmparatorluğu'nda adı Venüs olmuş. Roma'da aşktan kopmuş ekili alanların ve bahçelerin tanrıçası olmuş. Venüs gezegeni, önceleri Babil tanrısı İştar'ın sonra Afrodit in yıldızı idi. Ortadoğu'da Zuhra olarak kalmaya devam etti. Böyle bir sözcüğe Atlas dergisinde rastlamıştım. Bir Atlas okuru Amasya yöresinde kayısıya "Örik" dediğini yazmıştı. Özbekler kayısıya "örük" diyorlardı. Eriğe de "alhari" diyorlardı. Sözcükler köklerimiz gösteriyor.

*

Taşkent metrosunda okuduğum bir ilanda Keles adını okuyunca çok şaşırılmıştım. Taşkent yakınlarındaki kasaba bana dağ yöremizdeki Keles'i hatırlattı. Dağdakiler 800-850

yıl önce buradan dağ yöresine gelip, Keles kasabasını kurmuşlar. Keles üzerinden Tavşanlı, Simav dolaylarında gördüğüm Su çarkını Taşkent yakınlarındaki Çırçık'da ırmağın kenarında gördüm. Semerkant'ta gezerken gördüğüm o muhteşem mimari, gerçekte beni çok etkilemişti. Ama o mimari şaheserlerin bir kısmı bana Bursa'daki Yeşil Türbe'yi, Yeşil Cami'yi, Koza Han'ın kapısını anımsattı. Birden kendimi Bursa'da hissettim. Sonra araştırdığımda Bursalı Lâmi Çelebi'nin dedesi nakkaş Ali Bin İlyas'ın Emir Timur'un Anadolu'dan Semerkant'a götürdüğü sanâtkar arasında olduğunu öğrendim. Bu sanatkâr 1403de Emir Timur'un ölümünden (1405) sonra Bursa'ya gelmişti. Sonra, Sultan Çelebi Mehmet'in adını taşıyan o güne kadar görülmedik ihtişamdaki yapıların bezemelerini yaptı. Hacı İvaz Paşa'nın yapımını üslendiği Sultan Çelebi Mehmet adına yapılan türbe, medrese ve caminin (Bursa/Yeşil yöresi) bezemelerinde Semerkant'ın firuze renkli çinilerini kullanır.

*

Özbekistan'da çalıştığı bir fabrikanın idari işler görevini yöneten bayanın adı Munisa'ydı. Geçenlerde sitemizde yeni kapıcımız iş başı yaptı. Eşinin adı Munise, Bursa'nın dağ yöresinden. Benzerlik sizce şaşırtıcı mı?

Bir Özbek atasözü şöyle diyor; “**Evrende iki büyük yol vardır; gökyüzünde Samanyolu yeryüzünde ipek yolu**” arada binlerce kilometrelik yollar olsa da bazen görünmeyen yollar bizi birbirimize bağlıyor. Özbek şarkıcının sözleri hala kulaklarımda çınlıyor.

“Herkes Geldi, Bir Sen Gelmedin

Zühram Gelmedi”

*

Özbekistan'da evlenirken kız tarafına verilen başlık için “**Kalın**” dendiğini öğrenince de şaşırılmışım. Güney Marmara'da 93 muhacirleri ve manavlar da bu kelimeyi kullanıyorlardı. Köyüm Güllüce'de bir yakınım babasına, annesine “Ben evlenirken kalın istemiyorum demişti”. Özbekistan'da bu kelimeyi duyunca çok şaşırılmışım. Sözcükler, yer adları, ören yerleri ve mezarlardan çıkan buluntular hepsi birer ipucu, bize yön gösteren birer ok oluyor. Bizi köklere taşıyor.

Kalın kelimesi bütün Türkistan'da kullanılan bir kelime.1860'lı yıllarda Türkistan ve Sibirya'da yaşayan Türk kavimlerini araştıran, Türkoloji biliminin kurucusu sayılan Wilhem Radlof (1837-1918),Bugün Hakasya denilen bölgede yaşayan Türklerin evlilik adetlerini incelemiş. Burada da aynı sözcük karşımıza çıkıyor, “Kalın”. Yaklaşık 150 yıl önceki düğün adetlerini ve düğünü beraber yaşayalım; ölüm adetlerini öğrenelim. Türk kültürü üzerine değerli araştırmalar yapan Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in yazdığı, “**İslamiyetten Önce TÜRK KÜLTÜR TARİHİ Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**” adlı eserinin Göktürkler bölümünde: “Altay bölgesinde bilhassa Salıncak ve Onugug dağlarında bulunan yumuşak ve sert çelikler değerlidir. Tuhayta ve Kuray kurganlarındaki bazı metal eşyaların kaliteli çelikten yapıldığını, bölgede yüksek kalitede demir cevherleri bulunduğunu” yazar.

Altaylarda demircilik yüzyıllarca devam eder. Altaylara yolları düşen seyyahlar, Altay halkının çok mahir demirciler olduklarını yazmışlardır (Papatov, 1933: 28, Aktaran: Ögel 1991:163) .W. Radlof, Altay bıçaklarının Rus bıçaklarına tercih edildiğini, bölgedeki Rus tüccarlarının Altay bıçaklarını taşıdığını; Altaylı demircilerin bilhassa kaynak işlerinde çok ileri olduğunu yazar. (W.Radlof : 303, Çeviren: Temir 1956:163) Göktürklerin, Ergenekon

efsanesine konu olan Altay bölgesinde Hun İmparatorluğu devrinde bir ziraat kültürü olduğu anlaşılmıştır. Göktürk devrinden kalan kurganlarda ziraat işlerinde kullanılan kürek ve pulluklar bulunmuştur.

Sovyet döneminde, bölgede yapılan yüzey araştırmalarında biri on kilometre uzunluğunda olan çok sayıda sulama kanalı tespit edilmiştir. Kanallar gelişigüzel değil, belli bir plan doğrultusunda yapıldığı anlaşılmıştır. Botanikçileri yaptığı araştırmaların sonucunda bu kanalların olduğu bölgede tarım yapıldığı anlaşılmıştır. 1935 yılında bölgeyi tarıma açmak isteyen Sovyet yetkilileri yaptıkları araştırmaların sonucunda var olan eski kanalları kullanmaya karar vermişlerdi.

Altaylıların düğün

*

Altaylıların düğün adetleri şöyledir: Delikanlı, beğendiği eşini arar ve onu babasından ister. Yoksullarda, erkeğin babası kendisi başvurur, zenginlerde, kıza istekli olmak için yakın akrabadan iki kişi gönderilir (kuda). Kıza istekli olanlar yurda varmadan attan iner ve ağır ağır yaklaşır. Kapıdan girer girmez dururlar, biri ayakta iken piposunu doldurur diğeri de elindeki kavı ateşler. Bu durumda kızın babasına yaklaşıp onun önünde sol dizleri üzerine çökerek derin bir şekilde eğildikten sonra biri şunları söyler:

“Evinin eşiği önünde
Şimdi diz çöküyorum,
Senin evine geldim,
Baylığına sevindim.
Senin evine geldim,
Evinin başını istemek için.
Çözülmez bağlarla
Sağdıçlık bizi bağlasın;
Yanaklar nasıl ayırmazsa,
Zırhın yakası nasıl kopmazsa,
Bizi de akrabalık bağlasın!
Kayın kabuğu katları gibi sağlam,
İnce çift dikiş gibi sık olsun!
Niyetim bıçağın sapını istemektir!
Kazananın kulpunu istemektir.
Çoktan beri savaş sürdü,
Dokuz nesli güreştirdi,
Şimdi barış kuralım,
Artık akrabalık kuralım,
Bize cevabını ver!”

O bunları söylerken piposunu kızın babasına uzatır, diğeri de, isteğin kabul edildiğine işaret olmak üzere pipo alındığı zaman derhal yakmak üzere süngeri hazır tutar. Genellikle baba pipoyu hemen alır, çünkü resmi istekten önce artık gizlice konuşulmuş olur. Eğer böyle bir durum olmamışsa, ana, kız ve akrabalarla konuşmak için biraz izin ister. O zaman akrabalar

komşu yurttan toplanarak görüşürler. Sonra yurda dönerek pipoyu alır ve ağzına götürürken konuklar tarafından yakılır. Şimdi kalım (güvey tarafından kızın babasına verilecek para ya da hayvan) ve çeyiz (enci koncu) üzerinde konuşma başlar. Para işi çözümlendiği zaman, hepsi de bir halka olarak ateşin çevresinde toplanarak neşe ile içmeye başlarlar. Kızın babası, rakı dolu ilk iki çanağı sağdıçlara uzatır. Bunun üzerine sağdıçlar babanın yurdundan ayrılarak güveyin yurdunda gider ve aynı törenle babanın koşullarını bildirirler. Koşullar kabul edildikten sonra burada da bolca içilir. Kalım'ın yalnız miktarı değil, ödenme zamanı da belirlenir.

Bu olaydan sonra gençler nişanlanmış sayılır. Güvey (koltu) gelini (sırgalı) ziyaret edebilir, fakat yurttan ancak akşama kadar kalmak hakkına sahiptir. Kızın babasına ödeme yapıldıktan sonra düğün düzenlenir. Güveyin babası, oğlu için yeni bir yurt yapar ve servetinin bir kısmını ona bırakır. Sonra düğün gününde, güvey iki delikanlının eşliğinde gelinin evine gider. Onlar, yaklaşık yurda yüz adım kala durarak attan iner ve düğün şarkıları söyleyerek yaklaşır:

Ormanda değerli olan nedir?
Güzel samur değerlidir.
Halkta değerli olan nedir?
Altı örgülü kız değerlidir.

Ormanda ne değerlidir?
Dört ayaklı samur değerlidir,
Halkta ne değerlidir?
Dört örgülü kız değerlidir.

Beyaz otu yolan
Beyaz at, söyle neredesin?
Ensesinde sarı saçlı
Gelin, söyle neredesin?

Mavi otu yolan
Mavi at, söyle neredesin?
Ensesinde kara saçlı
Gelin, söyle neredesin?

Gelinin ana babası yurttan çıkarak güveyi kapının önünde karşılarlar. Güvey törenle yurdu içerisine alınır, rakı ikram edilir ve kızın babası gelini güveye teslim eder. Bundan sonra genç çift bütün akrabalarla birlikte güveyin evine gider. Gelin, ilginç bir şekilde süslenmiş at üzerinde götürülür. Güveyin iki arkadaşı kendi önlerinde ve eğerin üzerinde ikişer küçük kayın ağacı tutarak atın iki tarafında yürürler. Bu kayın ağaçlarına, gelinin önüne gelecek şekilde bir perde konmuş olur. Gelin, at üzerinde gittiği sürece ne yolu ve ne de kendisi için hazırlanmış yurdu görmemelidir. Bu gelin alayını, akraba ve dostlardan oluşan büyük bir kalabalık izler. Kayınbabanın yurdu akraba ve dostlarla dolar. Ayrılırken ana ve baba vedalaşır ve kıza yabancı yerde nasıl yaşaması gerektiği konusunda öneride bulunurlar. Gelin,

kayınbabasının yurduna girdikten sonra ocağın önünde yere kadar eğilir. Bunun üzerine kayınbaba ya da akrabalarından biri gelini kutsayarak şunları söyler:

Allah'ın gözleri sana baksın,
Yaşlıların kutsaması sana konsun,
Yüksek tanrının gözleri sendedir!
Yüksek adamların kutsaması sendedir!
Oturduğun yerin külü bol olsun!
Koyun ve kuzu sürülerinden
Daha çok neslin olsun!
Yabanıl horozun yavrularından
Daha çok çocuğun olsun!
Otlaktaki çalılıklardan daha sık,
Tarladaki ekinden daha sık olsun!
Önünde her zaman ay ışıldasın!
Arkanda her zamanda güneş parlansın!
Önünde, mantonun eteğinde çocuklar,
Arkanda, hayvanlardan sürüler bulunsun!
Üç yaşlık atlar kulun doğursun!
Dört yaşlık atların tohumlar bulsun!
Elbisen her zaman temiz kalsın!
At sürülerin artık zayıflamasın!
Arkan tembelleşmesin!
Hayatın uzun olsun!
Günlerin sonsuz olsun!
Alınacak şey kalmadığı zaman da almalısın,
Tutulacak şey kalmadığı zaman da tutmalısın!
Aklın çabuk işlesin,
Ruhun çabuk kavrasın!
Akrabaların seninle çekişmesin,
Omuz bağların seni ezmesin!
Altındaki yer demir gibi sağlam olsun!
Sana karşı gelenlere demir gibi davranmalısın!
Mangalın taş gibi sağlam olsun!
Külün yığınlar yapsın!
Yaşadığın yer sıcak olsun!
Ateşin her zaman sıcak versin!
Gıdan besleyici olsun!
Aşların bol bol aksın!
Evinde elbisen çok olsun!
İçine girdiğin ev ne güzeldir!
Tanrı seni kuvvetlendirsin!
Bir ardıl doğurasın,

Kolundan hasta olmayasın!
Koltuk altların ağrmasın!
Haşmetli bir oğlun olsun!
Birçok şölen hazırlayasın!
Yüz, yüz yıllar yaşayasın!
Hızlı bir yarış atına binesin!

Bu sözlerden sonra kızın babası genç çifte bir kase rakı sunar. Herkes ikram gördükten sonra, evli çift törenle kendilerinin yeni yurduna götürülür. İki kayın ağacına takılı perde bu kez de önlerinde taşınır. Genç kadın, yurda girdikten sonra ocağın önünde eğilerek ateşe bir parça et atar ve birkaç damla kırmızı döker. Bunun üzerine yeni evlilerin yatağı önüne beyaz örtü takılır. Bütün bunlar yapıldıktan sonra, evli çift ev sahibi olarak yerlerini alırlar. Tören, zengin Altaylılarda günlerce süren bir şölenle sona erer. Yurt genellikle konukların hepsini de almadığından, dışarıda açıkta da büyük kazanlar kaynar ve her kazanın çevresinde konuklar toplanır. Bu gibi şölen, özellikle akşamları bir asker karargâhını andırır.

*

Altaylı öldükten sonra dul kadın, ceset yurtta kaldığı sürece kocası için ağlamak zorundadır. Örnek olarak şu ağıtı alıyorum:

Kahramanım hayatta iken,
Altın yakalı ipek kürk giyerdim
Fakat o öldükten sonra
Aşağı köleler gibi
Deriden kaput giyerim.
Kahramanım hayatta iken,
Çinlilerin ekmek ve pirincini yerdim.
Kahramanım güzel ve görkemliydi,
Ocağımız neşeli idi,
Ambarında mallar çoktu,
Kocamın gölünde
Kuğular yüzemezdi,
Fakat şimdi onun üzerine
Kötü karga bile uçuyor.
Kocamın gölünde
Kaz bile yüzemezdi,
Fakat şimdi onun üzerine,
Kötü karga bile uçuyor.
Eskiden bana yaklaşılmaya
Cesaret edemeyen kötü adamlar,
Şimdi küstahça bana:
Sen artık bizimsin ey dul! diyorlar.

Gömme iş gizlice ve hiçbir tören yapılmadan yerine getirilir. Altaylılar ölümlerini genellikle dağ üzerinde ki gizli yerlerde toprağa gömerler, ölü tam giyinmiş şekilde mezara konur ve yanına, yol için torba yiyecek de yerleştirilir. Zenginler birlikte binek atı da gömerlermiş. Ölü'nün dört değnek üzerine kurulmuş iskeleye yerleştirilmekle gömme âdeti Altay'da ancak bazı yerlerde uygulanmış, ben buna ancak Soyonlar arasında rastladım. Ancak ölü gömüldükten sonra akraba ve komşular yurttan toplanarak şölen düzenlerler. Geride kalanlar, şöleden sonra yurdu Şamanlara temizlettirerek başka bir yere taşırlar. Ağaç kabuğundan ve kütüklerden yapılmış olan yurtlar, aileden birinin ölümü üzerine terk edilerek olduğu yerde bırakılır ve aile kendisine başka bir yerde yeni bir yurt yapar. Örneğin 1870 yılında Aşyaktu'dan geçerken, o sırada sahibi ölmüş olduğu için Kurtu-Zaysan'a ait ağaç direklerinden yapılmış güzel bir yurt olduğunu gördüm. Doğudaki diğer Türk boylarından olan Teleütler, Altay'ın kuzey doğusunda yaşayan Tatarlar ve Abakan Tatarları, Altaylılar gibi ayrı bir halk oluşturmayıp, dağınık birçok kabile ve kabilecikler olarak bulunur.

Doğum

Bir kadın doğuracağı zaman bütün kadın akrabalar yurdun içinde toplanır, erkekler dışarıda kalır. Yurdun dışında bulunan erkeklerin görevi, herhalde çevredeki kötü ruhları kovmak olsa gerektir, çünkü kadının ağrısı başlar başlamaz korkunç bir gürültü kopararak yurdun çevresinde koşmaya başlarlar ve tüfek de patlatırlar. Bu gürültü çocuk doğuncaya kadar devam eder. Yurttaki lohusa ise çeşitli baskı, oğuşturma ve zor durumlara sokularak eziyet çeker. Çocuğa ad verme genellikle hemen doğduktan sonra aile başkanı tarafından yapılır. Ya doğumdan sonra yurda ilk giren kişinin sözü, ya palta (balta), mltık (tüfek) gibi ilk söylenen bir eşya adı ya da doğumdan sonra ilk gelen kişinin ilgi çekici bir sözü isim olarak takılır, örneğin Sarıpaş (Sarıbaş) gibi. Önceki çocuklar ölmüşse, yeni doğana, kötü ad takarlar, örneğin İt-Ködön (İt götü), Palçık (Balçık) gibi. Yukarda anılan kişi Rus ise Rusça ad da takılır, örneğin: Muklay (=Nikolay), Mulkolka (=Nikolka), Pabıl(=Pavel) gibi. Zenginler ad verme dolayısı ile toplantı düzenlerler, çocuğun adı burada törenle ilan edilir.

Kaynaklar:

1. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, (1991)“**İslamiyetten Önce TÜRK KÜLTÜR TARİHİ Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**”, Ankara.
2. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, (1991)“**İslamiyetten Önce TÜRK KÜLTÜR TARİHİ Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**”, Ankara.s. 163. (A. P. Papatov, Pçerk İstoriii Oyrotii, s. 28, 96-97, 1933-Novosibirsk)
3. W.Radlof, Sibirya'dan, (Çev. A. Temir), (1956) İstanbul, , I. Cilt, s.163